

UOT 008

Məhsəti Cəfərova
AMEA-nın Fəlsəfə institutu
dissertant
E-mail: mehseti.ceferova@inbox.ru

**Azərbaycanda elitar və kütləvi mədəniyyətlər
milli özünüdərk mərhələsində**

Mədəniyyətin tərkibi onu təşkil edən elementlərdən milli və ya bəşəri məzmunundan asılı olmayaraq, elitar və kütləvi formada sosial qrupların marağına səbəb olur. Kütləvi mədəniyyətin fəaliyyət dairəsi geniş olduğundan kütlənin şüuruna təsir etmək məsələsində mühüm rol oynayır və önəmli amil kimi çıxış edir. Həm kütləvi, həm də elitar mədəniyyət nümunələri milli məzmununda təzahür edə bilər. Bəşəri çalarlarla yüklənmiş milli mədəniyyət milli məzmunlu olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinin də mühüm elementlərini özündə ehtiva edir.

Elitar mədəniyyətimizin formalaşmasında XX yüzillikdə yaşayıb-yaratmış milli elitamızın özünəməxsus mövqeyi olmuşdur. Hələ keçən əsrin əvvəllərində çar Rusiyası dövründə milli ideologiyanın güclənməsi və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, sonralar milli məzmununda yaradılmış mədəniyyət və incənəsət nümunələri milli zəmin üzərində köklənmişdi. İncəsənətin ayrılmaz sahəsi olan musiqimizin milli elita tərəfindən yaradıcılıq prosesinə cəlb olunması halları da məhz bu dövrə təsadüf edir. Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyliyə başlayan bu ənənə sonralar da yüksək şəkildə davam etdirilirdi, estafet düzgün biçimdə yeni nəsə ötürüldü. Qısa müddət ərzində yaşasa da AXC

ictimai-siyasi mövqeyi ilə yanaşı, mədəni quruculuq sahəsində də buraxdığı izlərlə şanlı tariximizin yaddaşına həkk olunmuşdur.

Xalqımızın milli mədəniyyətinin inkişafında və tərəqqisində Ümummilli Lider Heydər Əliyev böyük rol oynamışdır. Ulu Öndər həm sovet hakimiyyəti dövründə, həm də müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə mədəniyyətə, xüsusilə də milli mədəniyyətə böyük dəyər verirdi. Milli mədəniyyətimizə böyük sevgi və qayğı ilə yanaşan Ümummilli Liderin söyləri nəticəsində həm sovet hakimiyyəti, həm də müstəqillik illərində mədəniyyət xadimlərimiz yüksək fəxri adlara layiq görülmüş, orden və mükafatlarla təltif olunmuşlar. 2008-ci il dekabrın 2-3-də Bakıda “Mədəniyyətlərarası dialoq Avropa və onun qonşu bölgələrə davamlı inkişafın və sülhün əsasıdır” mövzusunda keçirilən konfrans (2, s. 538), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü və himayəsi ilə 2011-ci il aprel ayının 7-9-da Bakıda keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu (2, s. 534), 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Dmitri Medvedyevin təşəbbüsü ilə Bakıda təşkil edilən Humanitar Əməkdaşlıq üzrə Birinci Azərbaycan-Rusiya Forumunda qəbul edilmiş qərara əsasən 2011-ci il 10-11 oktyabr tarixlərində Birinci Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu, 2012-ci il oktyabrın 4-5-də keçirilən İkinci Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu (5), 2013-cü il oktyabrın 31-də Heydər Əliyev Mərkəzində keçirilən Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu, 2014-cü ilin 2-3 oktyabr tarixlərində keçirilən Dördüncü Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu (5), 2016-cı il sentyabrın 29-da Heydər Əliyev Mərkəzində keçirilən Beşinci Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu, 2018-ci il oktyabrın 25-26-da “Yeni dünya və yeni insan formalaşdırmaq: yaradıcılıq və insan inkişafı” mövzusunda Altıncı Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda ölkə və dünya əhəmiyyətli problemlərin həlli istiqamətində vacib müzakirələr aparılmışdır.

2013-cü il 7-8 mart tarixlərində Bakıda keçirilən I Cənubi Qafqaz Forumunda, 2014-cü ilin 28-30 aprel tarixlərində Bakıda keçirilən II Qlobal Açıq Cəmiyyətlər Forumunda, 2015-ci il 28-29 aprel tarixlərində “Yeni dünya düzənində etimadın bərpa olunması” mövzusunda keçirilən III Qlobal Bakı Forumunda və 2016-cı ilin 10-11 mart tarixlərində “Çoxqütblü dünyaya doğru” mövzusunda həsr edilmiş IV Qlobal Bakı Forumunda Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və bölgədəki digər münaqişə ocaqları açıq cəmiyyətin əhatə dairəsi, mürəkkəb situasiyalarda münaqişələrin həlli üsulu, davamlı inkişaf prosesinin təmin edilməsi üçün multi-idarəetmə və institusional çərçivəyə olan ehtiyac, dünyanı narahat edən məsələlər – etnik və digər zəmində baş verən münaqişələr, terror təhdidləri, demokratiyanın inkişafı, təhsil, ekologiya, enerji təhlükəsizliyi, dinlərarası dialoq, miqrasiya, multikulturalizm və inteqrasiya kimi məsələlər müzakirə olunmuşdur (7).

Belə mötəbər beynəlxalq forumların Bakıda keçirilməsi Azərbaycanın dinamik inkişafda olan, qədim tarixi-mədəni ənənələri özündə qoruyub saxlayan, qiymətləndirən və dünya mədəniyyətinə zənginlik gətirilməsi ilə seçilən, tolerantlığı ilə fərqlənən ölkə kimi tanınmasını bir daha sübut edir.

“Həmçinin ölkəmizdə Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın, dini dözümlülüyün və mədəni, etnik, dini, irqi, linqvistik müxtəlifliyin qorunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 may 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi təsis olundu” (3, s. 181). Artıq həmin illərdə ölkəmizdə multikulturalizm ənənələri geniş şəkildə inkişaf edirdi. Bunun bariz nümunəsi olaraq 2016-cı il Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan edildi və bu barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı il yanvarın 11-də Sərəncam imzaladı. BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakıda keçirilməsi Azərbaycanda multikultural mühitin tərəqqisinin bariz nümunəsidir (3, s. 182).

2019-cu il mayın 2-3-də Bakıda “Ayrı-seçkilik, qeyri-bərabərlik və zorakı münaqişəyə qarşı fəaliyyət naminə dialoq quraq” şüarı altında V Ümumdünya Mədəniyyətlərəarası Dialoq Forumu keçirilmişdir. Bu Forum da dinlərarası dialoq və dini müxtəlifliyin idarə olunması, çoxsəviyyəli və çoxtərəfli əməkdaşlıq, qlobal vətəndaşlıq təhsili: sülh mədəniyyətinin aşılınması, sülh naminə çoxtərəflilik və diplomatiya, türkdilli ölkələr arasında dialoqun qurulmasında Böyük İpək Yolunun rolunu və digər mövzularda geniş müzakirələr keçirilmişdir (12).

2019-cu il noyabrın 14-15-də 70 ölkədən 500 nümayəndənin iştirakı ilə Bakıda keçirilən Dünya Dini Liderlərinin 2-ci zirvə görüşü Azərbaycanın dinlərarası dialoqunun inkişafında önəmli rola malik olduğunu bir daha təsdiqlədi. Bakı sammiti dünyada etnik dini zəmində olan qanlı münaqişələrə səmavi dinlərin vahid mövqeyini ifadə etmək, Azərbaycanın tolerant dövlət nümunəsini təqdim etmək, ölkəmizin qarşılaşdığı işğal faktoruna qarşı beynəlxalq ictimai dəstəyi bir daha nümayiş etdirmək kimi məqsədləri hədəfləmişdir (9).

Milli özünüdərək milli şüurun meydana gəlməsində və təkamülündə mühüm rol oynayır. Hər bir xalqın milli özünüdərəkliyi həmin xalqın düşüncə tərzində, milli mədəniyyətində və əxlaq normalarında ehtiva olunmuşdur. Milli özünüdərək vətənə, millətə qarşı şüurlu bir şəkildə bəslənilən sevgi hissləri ilə bağlıdır. Milli özünüdərək ümummilliyə şüurun bu və ya digər komponentlərinin mənimsənilməsi dərəcəsini bildiren fərqləndirilmiş anlayışdır. Milli özünüdərək prosesi milli mədəniyyətlə birbaşa olaraq bağlıdır və milli mədəniyyətin dərk olunması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan da mədəniyyətdə milli özünüdərəkliyin mahiyyəti, onun ümumi xarakteristikası, təyinatı və komponentləri kimi ünsürlərə diqqət yetirmək olduqca aktual bir məsələdir.

Milli mədəniyyət başqa xalqlara aid mədəniyyətlərin təqlidi olmamalıdır, milli mədəniyyət nümunələri digər xalqların yaratdığı dəyərlərdən bəhrələnmə

bilər. Ümumiyyətlə, milli mədəniyyət bir millətin maddi və mənəvi məhsuludur. Əgər hər hansısa bir millətin mədəniyyəti digər millətlərin mədəniyyətləri tərəfindən aşınmaya məruz qalarsa, bu zaman milli mədəniyyət öz mahiyyətini itirmiş olar.

Bütün tarixi mərhələlərdə mədəniyyətlərin bu və ya digər səviyyədə qarşılıqlı əlaqələri nəticəsində onların bir-birinə nüfuzu baş vermişdir. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı nüfuzu isə akkulturasiyadır və bu halda əvvəlki forma və məzmununda dəyişiklik baş verir (4). Ancaq akkulturasiya ilə assimilyasiya bir-birindən fərqləndirilməlidir. Akkulturasiya assimilyasiyanın birinci pilləsi hesab oluna bilər (6). Assimilyasiya, ümumiyyətlə, bir etnik əlamətin digər əlamətə bənzəməsi, oxşaması və həm də uyğunlaşması prosesidir (11). Miqrasiya nümunəsində assimilyasiya bir yeni qrupun əvvəlki mədəniyyət fərqlərinin itməsi üçün öz mədəniyyətindən tamamilə yan keçməsidir. (11). İndiki şəraitdə akkulturasiya ilə assimilyasiya arasındakı fərqlərin tədqiqi artıq aktuallığını itirmişdir. Hazırda akkulturasiya geniş mənada ayrı-ayrı mədəniyyətlərin yaxınlaşması sayəsində prinsipcə yeni mədəniyyətlərarası sintezlərin formalaşmasına səbəb olan mədəniyyətlərin əlaqəsidir (4).

İnkişaf prosesində şəxsiyyətdaxili ya da mədəniyyətlərarası ziddiyyətlər mütləqdir. Belə ziddiyyətlər həll edilmədikdə “mədəniyyətlərin toqquşması” və ya “qarşudurma” yaranır. Mədəniyyətə daxil olma tədricən sosializasiya, enkulturasiya, inkulturasiya, assimilyasiya proseslərinə səbəb olur. Belə proseslərdəki fərqlilik, müxtəliflik bəzən “toqquşma” kimi başa düşülə bilər. Lakin bu qəbildən olan ziddiyyətlər əksliklərin vəhdəti kimi özünü göstərərək inkişafa səbəb olur. Cəmiyyətdə baş verən belə proseslərə çevik münasibət isə ümumi mədəniyyətin tərkib hissəsi olan siyasi mədəniyyətdən asılıdır (10). Çünki, siyasi mədəniyyət şəxsiyyətin siyasi şüurunun inkişafının əsasında durur. Şəxsiyyətin davranışı, siyasi şüuru yeni yaradılan mədəniyyət dəyərlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məlumdur ki, hər bir ictimai-siyasi sistemə xas olan siyasi şüur tipi və siyasi mədəniyyət mövcuddur. Bunu milli mədəniyyət abidələrimizin timsalında da görmək olar. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından tutmuş Şah İsmayıl Xətai dövlətçilik ənənələri daxil olmaqla bu günə qədərki milli dəyərlərə söykənmiş siyasi düşüncə və davranış tərzini bunun bariz nümunəsidir (10).

Siyasi şüurun formalaşmasında əsas məsələlərdən biri də fərd tərəfindən davranışın mədəniyyət nümunələrinin necə mənimsənilməsidir. Burada enkulturasiya prosesi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Enkulturasiya mədəni norma və hərəkətlərin formal və qeyri-formal məcmusudur (10). Bu proses zamanı ideal şəxsiyyət – elit nümayəndə konkret mədəni dəyər daşıyıcısı olduğu üçün sosializasiyadan fərqli olaraq, enkulturasiya yalnız konkret-tarixi mədəni mühit dəyərlərinin mənimsənilməsi prosesidir (10). Beləliklə, enkulturasiya nəticəsində fərd konkret tarixi şəraitdəki mədəniyyət nümunələrini mənimsəyərək inkişaf edir.

İnkulturasiya isə enkulturasiyadan fərqli olaraq daha uzunmüddətli bir proses olmaqla, insanın həyat və fəaliyyətində mədəniyyətə daxil olur (10). Bu baxımdan ayrı-ayrı mədəniyyətlərdə müxtəlif şəxsiyyət növləri və onlara müvafiq düşüncə tərzləri yaranır ki, Şərqi-Qərbi mədəniyyət tipi və bunlara uyğun olaraq şəxsiyyət və təfəkkür növləri fərqləndirilir.

Mədəniyyət fərqliliyində, mədəniyyətlərin qarşılıqlı prosesində şəxsiyyətin milli kimliyinin özünü biruzə verməsi əsas amillərdən birinə çevrilir. Milli kimliyin tənəzzülü onun mənsub olduğu mədəniyyətin tənəzzülünə gətirib çıxara bilər. Buna görə də, özünüdərk, özünəqayıdış əsas və aparıcı psixoloji hadisədir.

Xalqımızda milli özünüdərk formalaşması üçün hər şeydən əvvəl milli xarakterin formalaşmasına diqqət yetirməliyik. Çünki milli özünüdərk prosesi milli xarakterlə bilavasitə olaraq əlaqədardır.

Milli xarakter vasitəsilə milliliklə ümumbəşəriyyət arasında qarşılıqlı əlaqəli şəkildə dialektik vəhdət yaradılır. Müstəqilliyimizin bərpasından sonra ölkəmizdə milli xarakter və milli mentalitetin təsiri ilə milli ideologiya və millətçilik psixologiyası milli şüurun daha da inkişafına, milli dirçəlişə xidmət edir (8). Milli xarakterin Vətən amalı ilə sıx bağlılığı nəticəsində 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-dən başlayan və 44 gün davam edən İkinci Qarabağ – Vətən müharibəsində Ali Baş Komandanımızın – möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının rəhbərliyi altında rəşadətli ordumuzun misilsiz və qəhrəmancasına əldə etdiyi qürurverici tarixi qələbə nəticəsində 30 illik dövrdə işğal altında qalan torpaqlarımız azad edilmiş, xalqımızın bu torpaqlarda “tarixi keçmiş”, əsrlər ərzində bütün istiqamətlər, sahələr üzrə qazandıqları və erməni vandalları tərəfindən məhv edilən iqtisadiyyatının, sənayesinin, təsərrüfatının, həmçinin mədəniyyətinin – maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrinin, tarixi abidələrinin yenidən qurulması, bərpası üçün şərait yaradılmışdır. Milli və bəşər mədəniyyətinin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik 927 kitabxana, 808 mədəniyyət sarayı, klub və mədəniyyət evi, 85 musiqi və rəssamlıq məktəbi, 22 muzey və onların filialları, 4 rəsm qalereyası, 13 dünya əhəmiyyətli, 242 ölkə əhəmiyyətli, 434 yerli əhəmiyyətli tarixi və mədəniyyət abidələri (1, s. 163; Dünya mədəni siyasəti) yerlə yeksan edilmiş, onlardan əsər-əlamət qalmamışdır. Həmin abidələrin bərpası və yenidən qurulmasına böyük ehtiyac vardır. Həmçinin 11 və 15 aşırımli Xudafərin körpüləri (VII-XII əsrlər), Kəlbəcər rayonundakı Gəncəsar və Xudavənd məbəd-ləri (hər ikisi XIII əsr), Ağdam rayonunun Xaçın Türbətli kəndindəki məqbərə (XIV əsr) kimi ümumdünya əhəmiyyətli 6 memarlıq və 7 arxeoloji abidə, eyni zamanda qədim Şuşa şəhər qoruğunun (2, s. 163-164) həm yenidən bərpası və dünya mədəniyyəti inkişafındakı mühüm yerinin elmi təbliği və təsdiqinə nail olunmalıdır. Belə möhtəşəm qələbə məhz xalqımızın yüksək keyfiyyətli milli xarakterinin mübarizliyi nəticəsində əldə edilmişdir.

Beləliklə, ölkəmizdə elitar və kütləvi mədəniyyətlərdə milli özünüdərkin əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki:

- qədim və zəngin mədəniyyətə malik Azərbaycan xalqı öz maddi-mənəvi dəyərləri vasitəsilə dünya mədəniyyətini illərlə, əsrlərlə zənginləşdirmiş, milli özünüdərkin təsiri ilə bu gün də bu prosesi uğurla davam etdirməkdədir;

- milli özünüdərkin müsbət nəticəsi olaraq 2000-2020-ci illər ərzində məhz Azərbaycanda təşkil edilən Beynəlxalq Humanitar Forumlar, Ümumdünya mədəniyyətlərərası dialoq forumları, dünya dini liderlərinin zirvə görüşləri, Qlobal Açıq Cəmiyyət, Cənubi Qafqaz, Qlobal Bakı forumları və digər tədbirlərdə mədəniyyətlərin qarşılıqlı mübadiləsinə nail olunmuş, dünyada baş verən münaqişələrin həlli, o cümlədən Dağlıq Qarabağdakı və bölgədəki münaqişələrin nizama salınması, təhsil, mədəniyyət, ekologiya, enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı ölkə əhəmiyyətli vacib qərarlar qəbul olunmuşdur;

- Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun dini dözümlülüyün, mədəni etnik, dini, irqi, linqvistik müxtəlifliyin qorunması məqsədilə yaradılan Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi vasitəsilə ölkəmizdə multikulturalizm ənənələri geniş şəkildə inkişaf etdirilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən yaradılan və rəhbərlik edilən Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu hazırda milli mədəniyyətimizi dünya arenasında müvəffəqiyyətlə təbliğ etməkdədir. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən təsis edilən Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu milli maddi və mənəvi dəyərlərimizin qorunmasını aktual məsələ kimi uğurla yerinə yetirməkdədir;

- xalqımızın milli özünüdərki düşüncə tərzimizdə, elitar və kütləvi mədəniyyətimizdə, mənəvi-əxlaqi normalarında ehtiva olunduğundan Vətənə, xalqa qarşı şüurlu formada bəslənilən sevgi, güclü bağlılıq hissləri öz təsirliyini göstərmişdir. Bu, II Qarabağ-Vətən müharibəsindəki möhtəşəm qələbəmizin əldə edilməsində bir daha özünü təsdiq etdi.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov N. Mədəniyyət siyasəti və mədəni irs. (Kulturoloji təhlil). Bakı 2011, 220 səh.

2. Hüseynov İ., Əfəndiyev T., Abbasov N. Dünya mədəniyyəti siyasəti. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Mars-Print NPF, 2012, 586 səh.

3. Tağıyev Ə. Milli kimlik və multikultural proseslər. Bakı: Gənclik, 2017, 204 səh.

4. <https://az.wikipedia.org/wiki/Akkulturasiya>

5. https://az.wikipedia.org/wiki/Bakı_Beynəlxalq_Humanitar_Forumu

6. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_teatr%C4%B1

7. https://az.wikipedia.org/wiki/Qlobal_Bakı_Forumu
8. <http://anl.az/down/meqale/ses/2012/fevral/229827.htm>
9. <https://modern.az/az/news/217789>
10. <http://psixologiyainstitutu.az/m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99tin-intibahi-s%C9%99xyi%C9%99tin-t%C9%99n%C9%99zzulu/>
11. <https://saadatkarimi.wordpress.com/2019/05/05/etniklik-və-assimilyasiya/>
12. <http://www.mct.gov.az/az/umumi-xeberler/forum-acilis>

Махсати Джафарова

Элитарные и массовые культуры на этапе национального самосознания в Азербайджане

Резюме: Национальная культура содержит в себе важные элементы мировой культуры. Образцы как элитарной, так и массовой культуры, проявляясь в Национальном содержании, вызывают интерес социальных групп. Проводимые в Баку Всемирные Форумы по Межкультурному Диалогу, Глобальные Форумы, учреждение Бакинского Международного Центра Мультикультурализма, Саммиты мировых религиозных лидеров и другие международные мероприятия ещё раз доказали динамичное развитие Азербайджана, пример толерантного государства. В стране проявилась прямая связь процесса национального самосознания с национальной культурой. Процессы аккультурации, энкультурации, инкультурации и ассимиляции, происходящие в элитарной и массовой культурах, подтвердили авторитет нашей культуры в человеческой культуре. Также в нашей стране ярко проявил себя национальный характер в развитии элитарной и массовой культур.

Ключевые слова: элитарная культура, массовая культура, национальное самосознание, форум, аккультурация, ассимиляция, энкультурация, инкультурация, национальный характер.

Mahsati Jafarova

Elite and mass cultures in Azerbaijan are at the stage of national self-awareness

Summary: National culture also contains important elements of world culture. Samples of both elite and mass culture are of national interest, attracting the interest of social groups. The World Forums on Intercultural Dialogue, Global Forums, the establishment of the Baku International Center for Multiculturalism, summits of World Religious Leaders and other international events held in Baku

have once again proved that Azerbaijan is developing dynamically and setting an example of a tolerant state. In our country, the process of national self-awareness is directly related to national culture. The processes of acculturation, enculturation, inculturation and assimilation taking place in elite and mass cultures have confirmed the prestige of our culture in human culture. Also, the national character has shown itself in the development of elite and mass cultures in our country.

Key words: elite culture, mass culture, national self-awareness, forum, acculturation, assimilation, enculturation, inculturation, national character

